

A MAGYAR BANKRENDSZER ÉS A NEMZETI BANK LÉTREJÖTTE, SZEREPE A SZABADSÁGHARC FINANSZÍROZÁSÁBAN

1. Hitel- és bankviszonyok a reformkori Magyarországon

A reformkor előtti magyar gazdaság alapvetően mezőgazdasági termelésre szakosodott és a fennálló feudális rendszer hatással volt a pénz és hitelviszonyokra is. Azonban az 1825. évi országgyűlés új lendületet adott a gazdasági fejlődésnek, a gazdaságban és a társadalomban igény támadt a reformokra és a földművelés mellett a kereskedelem és az ipar is helyet követelt a gazdasági szektorok között.⁶⁹⁸ Mindezen szektorok működése hitel- és bankrendszer hiányában nehézkessé vált. A kor jelentős reformgondolkodója, Széchenyi István is jelentősnek tekinti a hitelezés szerepét a gazdasági fejlődésben. A hitelezés hiánya akadályozza a gazdasági fejlődést a korabeli Magyarországon, minden szektor számára fontos lenne a beruházások, a forgalom

698 KAUTZ Gyula: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési történet és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1868, 245–251. o. A szerző szemléletesen mutat rá, hogy „[...] hazánk oekonomiai rendszere az eddigi nehézkes, ingatlan jellemű natural-gazdasági alapokra fektetett, tovább nem maradhat, hanem hogy minden erőfeszítéssel azon kell lenni a nemzetnek, hogy jog- és birtokrendszerének átalakítása meg az ujkori üzleti s forgalmi közegek meghonosítása által, az előbbre haladt európai államok nyomdokaiba lépjen, évszázados mulasztásait pótolja, s mindazon előnyök birtokába helyezkedjék, melyek egy modern szerkezetű, s jelesül a pénz- és hitelgazdaság intézményeinek is örvendő szabad állam rendelkezésére állanak.”

finanszírozása.⁶⁹⁹ A szakirodalom kiemeli Széchenyi jelentőségét, mivel többek között rámutat a magyar elmaradottság okaként az ősiség intézményére, az ipar és a mezőgazdaság elmaradottságára illetve a magyar nemzeti bank hiányára.⁷⁰⁰

De milyen helyzetben volt a korabeli hitel- és bankrendszer? Jellemzően a reformkor időszakában és azt megelőzően is a hitelezési források csak elsősorban közvetetten álltak rendelkezésre a banki hitelezés nem, illetve korlátozottan, kis mértékben működött. Jellemző továbbá, hogy mind a hitelkínálat, mind a hitelkereslet alacsonyszintű volt, egyszerre volt hitelhiány és tőkefelesleg. A pénzügyi rendszer fejletlensége miatt a kereskedelem készpénz útján bonyolódott. Általában a legnagyobb hitelfelvevők a nagybirtokosok voltak és a hitelek célja a fogyasztás mellett a birtokvásárlások voltak. A hitelek forrásai sokszínűek és elsősorban nem banki források. Általában egyházi és világi alapítványok, vármegyei árvapénztárak, káptalanok és nagybirtokosok hiteleztek magas kamat mellett (20-25%).⁷⁰¹ Továbbá a kereskedők is folyósítottak kölcsönöket és kialakult a banki ügyletekkel foglalkozó „kereskedő-bankárok” köre. Ők foglalkoztak áruhitelezéssel, váltóleszámtólással, kézizálogkölcsönnel, értékpapírtok adásvételével.⁷⁰² A hitelezési tevékenységet, bankügyletek meghonosítását szintén hátráltatta a hiányos jogi szabályozás, amely még az 1900-as évek elején jellemző volt a szakirodalmi álláspont alapján.⁷⁰³

699 SZÉCHENYI István: *Stádium*. Leipzig: Otto Wigand, 1833, 46–47. o. Széchenyi a *Stádium*-ban szemléletesen mutat rá a hitelszűkére: „Ez világszerte ismert dolog ; aminek következtében azt lehetne gondolni, hogy olly országban mint a mienk , hol annyi a hitelben szűkölködő , s annyi az annak híja miatt szinte már semminél is kevesebbel bíró, a legnagyobb rész háládatosan fogadna minden hitelemelő javaslatot...” A hitel fontosságát, gazdasági és társadalmi háttérét még két fontos korabeli művében egyaránt hangsúlyozza, a *Hitelben és a Világban*.

700 VÉRTESY László: *Jog és pénzügyek a bankszektorban*. Budapest: Akadémiai, 2019, 99. o.

701 TOMKA Béla: *A magyarországi pénzügyintézetek rövid története*. Budapest: Aula, 2000, 7. o.

702 TOMKA Béla: *Képes banktörténet. Magyar pénzügyintézetek a kezdetektől az államosításig*. Budapest: HVG Kiadói Zrt., 2006, 7–8. o. A szerző rámutat arra, hogy az 1842-es címjegyzékben 55 nagykereskedő közül 18 neve mellett szerepelnek bankügyletek. Ilyen kereskedő volt többek között: Kappl Frigyes, Boskowitz Löbl József, Christian Joseph Malvieux, Wodianer Sámuel.

703 HANTOS Elemér: *A pénzügyintézeti reform*. Budapest: Pénzügyintézetek Országos Egyesülése, 1916, 7–8. o. A szerző rámutat arra, hogy rendezett bankjogi viszonyok még az 1900-as évek elején sem voltak: „Nincsen takarékpénztári, nincsen földhitelintézeti, nincsen magánbankházakat szabályozó törvényünk, mint más nemzeteknek. Azt se[m] tudjuk jóformán, hol kezdődik a pénzügyintézet és hol végződik a magánbankári tevékenység. Nincsen jogszabályunk, mely a pénzügyintézet mibenlétét, azokat az ismérveket megállapítaná, amelyek a pénz – és hitelügyletekkel foglalkozó egyéni vagy társas cégeket pénzügyintézetekké avatják.”

Az 1832–36. évi országgyűlés törvényekkel próbálta elősegíteni a hitelezést. Az ezt célzó szabályok közé tartozott az 1836. évi XV. törvénycikk a pénzbeli kötelezettségek jogerős bírói ítéleteinek a végrehajtásáról.⁷⁰⁴ A váltótörvényszék hiányát pótolta a vásári bíróságokról szóló törvény (1836. évi XVIII. törvénycikk). A vásárok jelentősége nagy volt ebben a korszakban, a kereskedelmi ügyletek mellett a hitelügyletek is itt bonyolódtak. A szakirodalom rámutat arra, hogy a bíróság fontos lépés volt a gazdasági élet és a törvény előtti egyenlőség szempontjából egyaránt, hiszen a nemesek kereskedelmi ügyei is a bíróság hatáskörébe tartoztak. Az ítélet ellen fellebbezésnek nem volt helye, a végrehajtást a vásári hatóság a helyben lévő javakra azonnal foganatosította. Mindezek az intézkedések azonban csak korrigálták a rendszert és nem adtak szilárd alapot a hitel- és pénzügyi rendszernek. Az alapok lerakására csak az 1839–40. évi országgyűlésen került sor.⁷⁰⁵ Ekkor merült fel először a magyar nemzeti bank felállításának a kérdése. Az országgyűlés egy országos bankintézet felállításáról kívánt rendelkezni, de ez idő hiányában elmaradt. A nemzeti bank felállításának az oka a szakirodalmi forrás szerint, hogy a már ekkor működő Osztrák Nemzeti Bank Magyarország érdekeit nem tartotta szem előtt.⁷⁰⁶

A pénzügyi rendszer kialakítása is fontos feltétele volt a hitelezési tevékenységnek a jogi háttér kialakítása mellett. Ugyan volt már korábbi írásos dokumentum arról, hogy 1772-ben hitelpénztárat állít fel a királyi leirat, azonban ennek célja az állam hitel iránti igényének a kielégítése, továbbá a betétgyűjtési tevékenység végzése. Ez az intézmény pótolta a takarékpénztárak hiányát is, mivel széleskörű fiókhálózattal rendelkezett.⁷⁰⁷ A hitelviszo-

704 VARGHA Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1896, 73. o. A szerző kiemeli, hogy minden pénzbeli bírói marasztalások jövőjére oly módon fognak végrehajtani, hogy a peres fél nem marasztaltatnak vagyona becsúár szerinti átadása útján, hanem készpénzben elégitessék ki.

705 VARGHA 1896, 74–81. o. A szerző kiemeli a kereskedés és a hitelélet lényeges jogszabályait ebben az időszakban: „Az idevágó törvények sorozata: váltótörvény (XV.), a kereskedőkről (XVI.), a gyárak jogviszonyairól (XVII.), a közkereseti társaságokról (XVIII.), a kereskedői testületekről és alkuszokról (XIX.), a fuvarosokról (XX.), az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról (XXI.) és a csődületekről (XXII.) szóló törvények.”

706 KAUTZ 1868, 327–328. o. Ugyanekkor vetette fel Fáy András az első takarékpénztári tervet.

707 SZÁDECZKY-KARDOSS Tibor: *A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése*. Budapest: Magyar Közgazdasági Társaság, 1928, 6. o. A szerző utal rá, hogy Martin von Schwartner *Statistik des Königreiches Ungern* című művében megemlíti, hogy a magyar királyi udvari kamaránál már a 18. század második felében működött egy hitelpénztár.

nyok javítását szolgálta továbbá, hogy az Osztrák Nemzeti Bank 1818-ban váltópénztárat nyitott Budán. Azonban ez a bank főként az udvarnak és nagyobb magánbankároknak hitelezett, széles körben nem. Szintén kisebb jelentősége volt a hiteléletre a másik osztrák pénzintézetnek, a bécsi székhelyű *Erste Österreichische Sparkassénak*. E takarékpénztár csak kirendeltségeket hozott létre a nagyobb magyarországi városokban, és általában a helyi kereskedők betéteinek gyűjtésére szakosodott.⁷⁰⁸

A magyar bankrendszer kialakulásának első intézményei a takarékpénztárak, amelyek első képviselői nem voltak országos jelentőségűek, elsősorban az adott városhoz és környékéhez kapcsolódtak. Azonban mintául szolgáltak a későbbi intézmények létrejöttéhez. Az első takarékpénztár a Brassói Általános Takarékpénztár volt, amely 1835-ben tartotta meg alakuló ülését, 54 alapítóval. Az alapításban kulcsszerepet játszott Peter Traugott Lange, aki a takarékpénztárat az *Erste Österreichische Sparkasse* mintájára kívánta megvalósítani.⁷⁰⁹ Egyesületi formában működött és nem elsősorban üzleti vállalkozásként, hanem jótékony célú szervezetként.⁷¹⁰ Az alapszabályban is ez kapott hangsúlyos szerepet, de emellett a kölcsönök nyújtását szintén fontos célként említi.⁷¹¹

A brassói után még számos helyi takarékpénztár alakul egyesületi formában, de ezeknek országos jelentősége nincs. Az első fontosabb takarékpénztár az 1840-től működő Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület volt, amely 1845-ben vált részvénytársasággá, amivel megszűnt korábbi jótékonyági jellege, azaz nyereségorientált letéti bankká vált. Üzleti tevékenységében az ingatlanfedezet melletti kölcsönök voltak a jellemzőek, az ingóhitelezés

708 TOMKA 2006, 8. o.

709 EGRY Gábor: A Brassói és a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár korai történetének néhány jellegzetessége, 1835–1848. *Századok* 2002/6, 1261–1293., 1261–1263. o. A szerző rámutat arra, hogy Lange takarékpénztári alapítási terve még Bécsben fogalmazódott meg benne, amikor az Erdélyi Udvari Kancellária tisztségviselőjeként tevékenykedett. A takarékpénztár legfontosabb céljaként fogalmazta meg, hogy „A takarékpénztár lehetőségét kell adjon a gyári munkásoknak, kézműveslegényeknek, szolgáltnak, napszámosoknak (akik nem mindig találnak valakit, aki oly csekély összegeket kamatoztatni hajlandó), hogy takarékoskodjanak, azért, hogy a takarékoság szellemét, mely a legerősebb védelem az elszegényedés ellen, a leghatékonyabb eszköz a műszorgalom emelésére, felébbressze és életben tartsa.”

710 BRASSAI Samu: *Bankismeret*. Kolozsvár: a szerző kiadása, 1842, 15–30. o.

711 VARGHA 1896, 85–86. o. A szerző kiemeli, hogy a Takarékpénztárnak a segélyre szoruló emberek támogatására egy jótékonyági alapot kell létrehoznia, továbbá támogatnia kell a brassói kórházat az egyesület évi tiszta nyereségének a negyedrésszével. Ugyanakkor rámutat arra, hogy a kisebb magánbetétek összegyűjtésével lehetővé válik olcsó kamat mellett kölcsönöket nyújtani.

és a váltóleszámítolás kevésbé jelentős.⁷¹² A takarékpénztár tevékenysége öt vármegyére és kilenc szabad királyi városra terjedt ki 1845-től, de a szakirodalom értékelése alapján így is regionális jellegű maradt az intézmény. A takarékpénztár működése tükrözte a hazai hitelezés problémáit. Hasonlóan a többi takarékpénztárhoz a pesti is jelentős betétállománnyal rendelkezett, amelyet nem tudott kihelyezni. Ez a helyzet 1848-ban változott meg, amikor a betétkivonások miatt kerültek nehéz helyzetbe a pénzüintézetek.⁷¹³

2. Az első magyar bank létrejötte

Az első országos szintű bank létrejötte meghatározó volt a magyar bankrendszer és a nemzeti bank létrejöttében. Fontos szerepet játszott a szabadságharc finanszírozásában és első nemzeti bankként példát adott a központi jegybank működésére. Az Első Magyar Kereskedési Bank eszméje már az 1820-as években felmerült, de a bank alapításkori neve végül Pesti Magyar Kereskedelmi Bank lett. A bankok alapításának az eszméje Széchenyinél is felmerült a hitelezés megszervezése érdekében, amire a kereskedők reagáltak legfogékonyabban, hiszen a hitelezés lehetőséget teremthetett az üzletük fellendítésére.⁷¹⁴ 1802-ben már pesti és győri kereskedők felvetették a bankalapítás szükségességét, majd Dietze József Krisztián pesti kereskedő javasolta egy pesti bank alapítását. A bank létesítése iránti első konkrét lépést Ullmann Móríc bankár tette meg, aki 1830-ban két millió forintos alaptőkéjű bank alapítására tesz javaslatot.⁷¹⁵

A bank alapításával kapcsolatban több elképzelés került megvitatásra. Gróf Dessewffy Emil részletesen foglalkozik a bank szervezeti kérdéseivel

712 TOMK 2006, 9–11. o. A könyv kiemeli, hogy a pesti takarékpénztár alapításában a legfontosabb szereplő Fáy András volt, aki már 1825-től hirdette az intézmény megalapításának a fontosságát. 1839-ben javaslatot dolgozott ki a takarékpénztár felállításáról. A kezdetben egyesületi formában működő intézet az 1840. évi XVIII. törvény nyújtotta lehetőséget kihasználva alakult át részvénytársasággá, amely egyben elősegítette a gyors fejlődését.

713 TOMKA 2006, 15–17. o. További nehézséget jelentett a takarékpénztárak számára az osztrák takarékpénztári szabályzat (Regulativum) bevezetésének a szándéka, mivel ez a teljes nyereség jótékonyossági célra való felhasználását írta elő és amely nagy ellenállást váltott ki, így nem került bevezetésre. A szerző rámutat továbbá arra, hogy ez ellentétes volt a hazai bankrendszer fejlődési irányával.

714 *A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank százéves története, 1841–1941.* Budapest: Posner Grafikai Műintézet Rt., 1941, 5–6. o. (a továbbiakban: PMKB 1941).

715 TOMKA 2000, 11–13. o.

illetve hitelezési célokkal. A földhitelbank létrehozásának a szükségességét elemzi porosz mintákra hivatkozva. Különbséget tesz és szükségesnek tartja egy kereskedelmi bank és egy jelzálogbank felállítását egyaránt, kiemelve a két banktípus közötti különbségeket. Már ő is felhívta a figyelmet arra, hogy ha rögtön országos szintű bankot kívánnak felállítani, akkor ez az elképzelés ütközni fog az osztrák pénzügyi körök és az Osztrák Nemzeti Bank érdekeivel. Trefort Ágoston támogatta a Dessewffy álláspontját, kiemelve, hogy elsőként egy jelzálogbank alapítása elég lenne, de annyiban kiegészítette a javaslatot, hogy szerinte ingóhitelezéssel foglakozó bank még előnyösebb lenne a befektetők szempontjából, illetve az ösiség eltörlése nyitna utat egy földhitelintézet működésének.⁷¹⁶

Dessewffy előrejelzése a bankalapítással kapcsolatban sajnos beigazolódott, az osztrák pénzügyi körök és az Osztrák Nemzeti Bank egyaránt konkurenciát láttak egy országos szintű magyar bank létrejöttében, ezért nagy mértékben elhúzódtott a bank alapítása. A példa az Osztrák Nemzeti Bank volt az alapítók előtt, de vigyázni kellett, hogy ne sérüljenek a nemzeti bank monopóliumai. Ki kellett emelni, hogy klasszikus kereskedelmi bank alapítására kerül sor, így az alapszabály tervezete a bank rendeltetését a kereskedelmi hitelekben, váltóleszámtólásban illetve személyi kölcsönök és jelzáloghitelek nyújtásában jelölte meg.

A legnagyobb ellenérzés a Helytartótanács részéről a bankutalványok kibocsátásával szemben volt, amivel a bank a jegyzett tőkén felül forráshoz jutott volna, helyette a részvénytőke növelését tartották volna indokoltnak. Volt azonban olyan javaslat is, amely csak a váltóleszámtólást engedélyezte volna a banknak, amivel azonban csak „egy csekély jelentőségű, és alig életképes intézmény létesült volna”.⁷¹⁷ Az alapítás további nehézségét adta, hogy a részvénytársaság intézménye is kialakulatlan volt (ezt közismerten először

716 KAUTZ 1868, 362–368. o. [A szerző kiemeli, hogy Dessewffy kezdeményezése után több mű is született az 1840-es években a bankalapítás tárgyában, ú. m. Fogarassy János: *Magyar Bank* 1841-ben, Kovách László: *A bankokról* 1842-ben (Debrecen), Farkas Ferenc: *Egy nemzeti hitelbank és élelembiztosító intézetnek tervezeti szabályai* 1841-ben.]

717 PMKB 1941) 5–19. o. A bankkal kapcsolatos vitákra jól rámutatnak a könyvben említett Hegedűs Lóránt kutatásai, amelyek bemutatják Majláth államtanácsos és Weiss udvari tanácsos vitáját a kérdésről. Majláth szerint bár a hitelezés jogi feltételei hiányoznak, lehetővé kell tenni, hogy az ország maga teremtsen meg a hitel segítségével a gazdasági fejlődésének a feltételeit. Weiss udvari tanácsos viszont Magyarország primitív gazdasági és jogi viszonyaira, a magyarok fegyelmetlenségére hivatkozott, ezért szerinte nem Magyarországon kellene bankalapítással kísérletezni.

az 1840. évi XVIII. törvénycikk fogja általános jelleggel szabályozni), ezért ez gondot okozott a bank alapításában és elindulásában.⁷¹⁸

A viták és az udvari bürokrácia 1838-ban engedélyezte végül a bank alapítását, de a szabadalomlevél aláírására csak 1840. október 14-én került sor az uralkodó, V. Ferdinánd által. Elnöke az indulásnál nem volt, hanem Ullmann Móric alelnökként irányította a bank tevékenységét, amely kezdetben letétek kezelésével (őrzési díj ellenében), pénztárjegyek kibocsátásával, jelzáloghitelezéssel, váltóleszámítolással foglalkozott. Mivel jelentős pénzforrások álltak a rendelkezésre, ezért fokozta hitelezési tevékenységét.⁷¹⁹

A banknak a működése során szembesülnie kellett a bécsi kormány korlátozó intézkedéseivel, mivel az udvar igyekezett minden újítást, önálló kezdeményezést elfojtani. Ilyen volt az az intézkedés, amely korlátozta a banki kötelezvényekre hitel felvételét. Ezt a forrásgyűjtési korlátot kerülte meg a bank azzal, hogy kamatozó pénztárjegyet bocsátott ki, amelyből jelentős forrásai keletkeztek a hitelezési tevékenységre. Kezdetben szintén korlátozott volt a váltóleszámítolási tevékenység, a bécsi pénzügyminisztérium csak a Budapesten fizetendő, max. 90 napos futamidejű váltók elfogadását tette lehetővé, 3 bejegyzett kereskedő aláírásával. Az előlegezési ügyletek is korlátozva voltak, mivel csak állampapírra, jegybanki részvényre, aranyra, ezüstre, nem romlandó terményre lehetett ilyet nyújtani.

Jelzálogügyletekre szintén korlátozottan állt lehetőség a rövidlejáratú források miatt. Erre jelenthetett volna megoldást, ha az Osztrák Nemzeti Banknál lehetőség lett volna hitel felvételére, azonban ettől a nemzeti bank teljes mértékben elzárkózott. Ennek ellenére a váltóleszámítolási és előlegezési ügyletek jelentősebb összeget tettek ki az első üzleti években. A forrást erre – a saját tőke mellett – a letétek, illetve a bank által felvett kölcsönök biztosították (utóbbiak bankutalvány majd kamatozó pénztárjegy formájában

718 PMKB 1941, 18. o. Elhúzódott a részvények befizetése az engedélyezési eljárás miatt. A szabadalomlevél kiadásáig ideiglenes választmány működött, amely a részvényeseket képviselte. Mivel azonban a részvénytőke befizetése véglegesen 1843. május havában fejeződött be, nem lehetett a bank indulásánál végleges választmányt és igazgatóságot kialakítani, így a bank ideiglenes választmánya ideiglenes igazgatóságot választott, a végleges szervezeti struktúra létrejöttére 1843. június 8-án történt meg.

719 TOMKA 2000, 11–12. o. A szerző kiemeli, hogy ekkor még kevésbé jelentős ipari tevékenység hitelezésébe is bekapcsolódott a bank: „1844-ben 20.000 forint hitelt nyújtott a Pesti Hengermalomtársulatnak, 1845-ben a Magyar Gyáralapító Társaságnak és a Pesti Cukorgyár Egyesületnek.”

valósultak meg).⁷²⁰ A bank üzleti helyzete és fejlődése az 1848/49-es üzleti évben teljes mértékben megváltozott, mivel a szabadságharc alapjaiban változtatta meg az ország pénzügyi rendszerét és gazdaságát.⁷²¹

3. Kezdeti lépések az ausztriai jegybank létrehozására és a bankjegykibocsátásra

A Habsburg Birodalomban jegybankként működő első bank a Bécsi Városi Bank volt, amely az első papírpénzeket kibocsátotta 1762-ben. E pénzintézet gyakorlatilag az állam bankjaként működött, aminek az alapját az a megegyezés képezte, amit a kormány Bécs városával kötött, azaz a Bécsre bízott bank kezeli az államadósságot. Az állam befolyását és irányítását az állam által létrehozott miniszteriális bankküldöttség biztosította, amelynek alárendelték a bécsi városi tanácsot a bankügyekben. Az 1762-es kibocsátást pátenssel hirdették ki és körözhvények által mutatták be a papírpénzek méretarányos címleteit (formulárék).

Érdekességgként említjük meg, hogy kezdetben a papírpénz néhány százalékkal többet ért a nehezen kezelhető fémpénzeknél. A bankócedulák azonban olyan mennyiségben kerültek forgalomba az 1805. évi vesztes háború következtében, hogy fokozatosan romlott a fémpénzekhez viszonyított értékük.⁷²² A kormány az értékcsökkenést úgy próbálta orvosolni, hogy

720 PMKB 1941, 20–27. o. A bank saját tőkéje az 1842/43-as üzleti évben 522.900 forint volt, amely 1848-ra 1.083.028 forintra emelkedett. A saját forrásokat erősítette a különböző formában megjelenő idegen forrás, amely 1843-tól 1848-ig 303.292. forintról 2.027.004 forintra emelkedett. A saját források növekedése teremtette meg a lehetőséget a váltóleszámlítás, előlegek és jelzálogkölcsonök gyors növekedésére. A váltóleszámlítási és előlegezési ügyletek nagysága 1843-tól 1848-ig nagymértékben nőtt, a leszámított váltók 381.742 forintról 1.460.734 forintra, az előlegek 23.368 forintról 293.492 forintra változtak. A jelzálogkölcsonök csak az 1844/45-ös üzleti évtől jelentkeznek, de 1848-ig 430.500 forintról 994.822 forintra nőttek.

721 KAUTZ 1868, 458–469. o. „A súlyos csapások, amelyek ez időben a hazára nehezdedtek, az országgyűlés feloszlata, a véres függetlenségi harc, a társadalmat mélyen megrendítő politikai és alkotmányi megrázkódtatások, minden nyugodt elmélkedést és tevékenységet lehetetlenné tettek.”

722 PALLOS Lajos – TORBÁGYI Melinda – TÓTH Csaba: *A magyar pénz története. A kezdetektől napjainkig*. Budapest: Kossuth, 2012, 85–92. o. „A bank alapjául többek között különféle magyar királyi kamarai jövedelmek is szolgáltak. Ugyanis a XVIII. századra a magyar királyi jövedelmeket az egy hadiadón kívül az uralkodó kivette az országgyűlés rendelkezése alól és így ezekkel nem a magyar kamara, hanem a bécsi központi pénzügyi igazgatóság rendelkezett.”

kivonta a papírpénzeket a forgalomból oly módon, hogy az 5 forintról szóló bankcédulát 1 ezüst forintra szóló beváltási jegyre cserélte ki. Az 1813-ban – a háború miatt, az adósságfinanszírozás érdekében – újabb jelentős összegű beváltási jegy kibocsátásra került sor, aminek az eredménye ismét a papírpénz elértéktelenedése lett.

A birodalom pénzügyeinek rendezése érdekében került sor végül az Osztrák Nemzeti Bank (a továbbiakban nagy kezdőbetűvel: „Bank”) létrehozására 1816. június 1-jén. Az újonnan alapított pénzügyintézetet a pátenst a birodalom teljes területére bankjegykibocsátási monopóliummal ruházta fel, 25 évre kapott privilégiumot, amit 1841-ben újabb 25 évre meghosszabbítottak. A Bankot az állami pénzügyi igazgatóság által átadott érmekészlettel és százezer darab részvény kibocsátásával hozták létre. A cél az volt, hogy a bankjegyek kibocsátásával a korábbi papírpénzeket beváltásák. Ezek a bankjegyek olyan fizetési utalványok, amelyeket a Bank köteles bármikor teljes összegükben fémpénzre váltani. A bankjegyek értéke és beválthatósága 1848-ig stabil volt.⁷²³

A Bank működésében az alapítást követően több nehézség is felmerült. Az egyik ilyen probléma az volt, hogy a papírpénz bankjegyekre váltását követően azokat fémpénzre akarták azonnal átváltani. Ennek elterjedése miatt a Banknak be kellett szüntetnie az átváltást, amit később csak állami segítséggel tudott folytatni. Pár év kellett ahhoz, hogy a bizalom helyre álljon a bankjegyek iránt és ne váltsák át azokat ércpénzre. A másik problémát az jelentette, hogy a Bank forrásai elégtelenek voltak az összes papírpénz bankjegyre való beváltására, ezért 1822-ben megállapodást kötöttek a kormánnyal, hogy a papírpénz beváltásáért a törlesztő részleteket fel-emelik, azonban a kormány ezt nem tartotta be. Ezért a beváltást 1837-ig felfüggesztették.

Emellett a kormány további finanszírozásra is használta a Bank forrásait, megállapodva vele abban, hogy a Bank 6 millió forint erejéig leszámítolja az állam által a vidéki állampénztárak részére kiállított állampénztári utalványokat.⁷²⁴ A Bank jogosult volt egyéb banküzleti tevékenységekre is, így váltóleszámlázásra, kizálogkölcson nyújtására, letétek elfogadására,

723 PALLOS-TORBÁGYI-TÓTH 2012, 92–95. o. A részvények befizetését követően 1825-től Szabadalmazott Osztrák Nemzeti Bank néven működött tovább.

724 JIRKOVSKY Sándor: *Az Osztrák Nemzeti Bank és az 1870-i bankkét.* Budapest: TÉBE Kiadó-vállalata, é. n., 5. o. A leszámítolási hitelkeret a szerző adatai alapján jelentős mértékben és folyamatosan nőtt, már az 1920-as évek végén elérte a 100 millió forintot.

betétek gyűjtésére. Ezek jelentősége azonban nagyon csekély volt, mert az erőforrásokat jelentős részben az állam kötötte le, használta fel. A szabad pénzeszközök megmaradó részét kézizálog-kölcsönökre helyezték ki, a váltóleszámlálás kis mértékű volt. A szakirodalom is rámutat, hogy ennek következtében a Bank a központi jegybanki funkciót kevésbé látta le, a pénz forgási sebességét, a kamatokat nem tudta befolyásolni, a kereskedelmi forgalmat nem tudta váltóleszámlálással aktívan segíteni.⁷²⁵

A Bank működése 1848-ig zökkenőmentes volt, a bankjegy és az ezüst-pénz közötti árfolyamkülönbség eltűnt. A Bank ércfedezete folyamatosan nőtt, 1840-es évekre elérte az 50%-os mértéket. Jól látszik, hogy az emberek bizalma megnőtt a bankjegyek iránt. A forradalmak kitörésével azonban a helyzet megváltozott és az emberek bizalmatlansága nőtt a papírpénz iránt, így a bankjegyeket egyre nagyobb mértékben igyekeztek átváltani ércpénzre. A Bank érckészlete rohamosan fogyott, így az állam beavatkozott a folyamatba, a Bank átváltási kötelezettségét felfüggesztette és elrendelte a bankjegyek kényszerárfolyamát. A döntéshozók úgy gondolták, hogy ez rövid időszakra szól, de egy rövid időszaktól (1858-ban néhány nap) eltekintve a birodalom fennállása alatt ez már nem változott meg.⁷²⁶

4. Az önálló magyar bankjegykibocsátás kérdése

A közös pénzrendszerre figyelemmel az Ausztriai Császárság első jegybankja hosszú ideig Magyarországon is betöltötte a jegybanki funkcióit, leszámítva azt az időszakot, amikor a szabadságharc alatt Kossuth a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankot bízta meg a független Magyarország központi banki funkcióinak az ellátásával. Tulajdonképpen ezzel jött létre az első magyar központi jegybank, még ha csak rövid időre is.

Az önálló magyar jegybank kérdése már az első magyar bank alapításánál is felmerült, mégpedig akként, hogy jegybankot vagy kereskedelmi bankot hozzanak létre. A korabeli szakirodalom rámutat arra, hogy az államháztartás két szilárd alapra épül: a hitelre és a rendezett pénz- és adóviszonyokra.

⁷²⁵ JIRKOVSKY É. N., 6. o.

⁷²⁶ JIRKOVSKY É. N., 7–8. o. A szerző idézi Lónyai Menyhértet, aki szerint a Monarchia nehéz pénzügyi helyzetét főleg az okozta, hogy a pénzügyi és külpolitikai nem volt összhangban.

A bankkérdést már kiemelt formában Széchenyi is felvette, de Dessewffy Emil is foglalkozik vele Alföldi Leveleiben.⁷²⁷ A jegybank problematikájával foglalkozott többek között Trefort Ágoston és Kossuth Lajos is, akik közadókra alapított állami bankot képzeltek el, amelynek a célja a papírpénz kibocsátása lett volna.

Dessewffy azt vallotta, hogy nem egy kereskedelmi bank, hanem egy jegybank orvosolná teljes mértékben a helyzetet. Már 1839-ben rámutatott arra, hogy Magyarország gazdasági helyzete megkívánja a külön jegybank létrehozását, amely azonban csak jegybankként működne, nem keverve a kereskedelmi és jegybank funkciókat. Szerinte a kereskedelmi bankok csak átmeneti időre nyújtanak megoldást. Kiemelte továbbá, hogy egy birodalomban nem kizárt, hogy több forrásból kerüljön sor bankjegyek kibocsátására. Azonban 1841-ben utalt arra is, hogy a jegybank alapításával nem kell sietni, mivel a papírpénz iránti bizalom még nem erősödött meg eléggé, és egy csekélyebb tőkével rendelkező magyar jegybank nem tudna versenyre kelni a lényegesen több forrással rendelkező, már régebb óta működő osztrák jegybankkal.⁷²⁸

1841-ben az 1839–40. évi országgyűlés által kiküldött választmány törvényjavaslatot készített a jegybank alapításáról. A javaslat indokolásában a jegybankalapítás fontos céljaként az ipar és a kereskedelem elősegítését jelölték meg. A jegybank a korabeli felfogás szerint pénz- és tőkegyűjtő társaságként működik és a bankjegyek révén nőne a pénzforrás a gazdaságban, nőne a gazdaság működéséhez szükséges pénzmennyiség. Rámutat a tervezet, hogy nem az államnak kell jegybankot alapítani, hanem részvénytársasági formában, magánpénzeket kell felhasználni az alaptőkéhez, ami a korabeli jegybankokra is jellemző megoldás volt. Ugyanakkor több, bankjegykibocsátására feljogosított bank alapítására is lehetőséget teremtettek volna. Fontosnak tekinti a tervezet az ilyen bankok „közfelügyelését”, a visszaélések elkerülése végett.

A Budán és Pesten található bankok esetén a felügyeletet az országos pénztár igazgatója gyakorolta volna, míg a többi bank esetében külön kinevezett biztos járt volna el, akiknek lehetőséget adott volna a törvény a könyvek átvizsgálására, illetve szükség esetén elrendelhettek volna a bank felszámolását is. Szintén a felügyelet jogát képezte volna a bank

⁷²⁷ KAUTZ 1868, 362–364. o.

⁷²⁸ VARGHA 1896, 141–144. o.

eltiltása a bankjegykibocsátástól, ha a bankjegyet a bank nem váltja be azonnal. A bank működésére vonatkozóan szintén tartalmazott előírásokat a javaslat. A pénzügyi intézet alapszabályának elfogadásához szükség volt az országos pénztár igazgatójának a jóváhagyására és a váltótörvény-széknél történő bejegyzésre. A bank alaptőkéje csak arany és ezüstpénz (legalább kétmillió forint) lehetett volna, és ennek a tőkének kellett volna fedeznie a kibocsátott bankjegyeket, azaz a bankjegyek egyharmadát ilyen tőkében kellett volna tartania a banknak. Továbbá a bankjegykibocsátó bank foglalkozhatott volna váltóleszámítolással és kölcsönnyújtással, legfeljebb három hónapos futamidőre. A javaslatból nem született törvény és a jegybank alapításának kérdését visszavetette az a tény, hogy az Osztrák Nemzeti Bank 1841-ben 25 évre szabadalmat kapott, amely kiterjedt a korabeli Magyarországra is.⁷²⁹

A központi jegybankkal kapcsolatos kérdés a szabadságharc kitörését és a magyar kormány felállítását követően vált szükségsszerűvé és sürgetővé. Az állami kincstárban 500.000 forint körüli összeg volt és a várható bevételek is alacsony szinten voltak a háborús viszonyok miatt is. Pedig a hadsereg felszerelése, a közigazgatási költségek (minisztériumok és közigazgatási szervek felállítása) egyaránt tetemes összegeket tettek ki. 1848 júniusáig még kielégítő helyzetben volt az államkincstár, de az év második felében már bizonytalanná vált a költségvetés finanszírozása. Ezt a bizonytalanságot és a hiányt tovább növelte az 1849. évi költségvetés.

A hiány ugyan tervezett volt, de Kossuth annak fedezését a képviselőházzal is megszavaztatta. A folyó költségek fedezésére és a kereskedelmi ügyletek zökkenőmentes lebonyolítására szükségessé vált a kamatos kincstári utalványok kibocsátása. Kossuth rámutatott ennek indokaira és céljára. Első ilyen indokként annak igényét jelölte meg, hogy hazánk pénzügyeit függetleníteni kell Ausztriától, és elő kell segíteni a hazai kereskedelmi és ipari tevékenységet. Második indoka az volt, hogy a költségvetés bevételei és kiadásai között időbeli eltérés van, így az államnak meg kell előlegeznie a felmerült költségeket, amíg azok befolyznak. A harmadik ok, amit felhozott, a hiány fedezése és megelőlegezése volt, hiszen ha a törvényhozás biztosítja is a hiány fedezetének a forrásait különböző bevételek révén, akkor is

729 VARGHA 1896, 144–146. o.

szükséges ennek az előfinanszírozása, mivel a kiadások azonnal, folyamatosan felmerültek.⁷³⁰

A kamatozó kincstárjegyek (kincstári utalványok) kibocsátása 1848 júniusában valósult meg, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezetőségének a tanácsaira figyelemmel. Az 5 százalékos kamatozású kincstárjegyek 50, 100 és 500 forintos címletekben, kétmillió forint értékig kerültek kibocsátásra. Az utalványokat fémpénzért, arany- és ezüst tárgyakért, bécsi bankjegyekért lehetett megvásárolni. Futamidejük három, hat és tizenkét hónapra szólt. Emellett ideiglenes kincstári utalványokat is kibocsátottak nem kamatozó formában azok számára, akik ennek révén kívánták segíteni, hitelezni a magyar kormányt a szabadságharcban.⁷³¹

A kincstári utalványok mellett azonban a magyar bankjegykibocsátás is szükségessé vált. A bankjegykibocsátás és a jegybank alapítása már az 1840-es évtized elején felmerült, de – ahogy a fentiekben már kifejtettük – ezt akkor még korainak tartották a szakértők. Maga a kereskedelmi bank igazgatósága is fontosnak tartotta a bankjegykibocsátást, de ebben a fokoza-tosság és az óvatosság elvét vallották. A szabadságharc és a honvédő harcok idején azonban ez már halaszthatatlanná vált. Maga Kossuth két szempontot is figyelembe vett a bankjegykérdésben, a háborús költségek és a pénzügyi függetlenség kérdését. Egy önálló nemzetállam létrejöttéhez szükséges a pénzügyi autonómia biztosítása, amely nem nélkülözheti a nemzeti bank létrehozását. (Ebben az időszakban jellemzően a nemzeti bankok csak részben voltak állami tulajdonban, a kezdetben magánbankként egyaránt működtek.)⁷³²

A bankjegykibocsátás érdekében a Kossuth Lajos mint pénzügyminiszter szerződést kötött a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal, így az első országos szintű magyar bank 1848–49-ben immár nemzeti banki, jegybanki funkciót is betöltött. A szerződést 1848. június 17-én írták alá, amelynek az alapvető célja a bankjegykibocsátás volt. A szerződés szövege részletesen tartalmazza

730 LUKÁCS Béla: *Az 1848–49-ki pénzügy. A forradalmi időszak pénzügyének, hitelműveleteinek és a forradalmi kiadásoknak ismertetése az eredeti számadások alapján.* Budapest: Athenaeum, 1871, 1–44. o. A szerző rámutat arra, hogy az 1848 második félévi költségvetés kiadásai összesen 28.845, 507 forintot tettek ki. Ugyanakkor csak a hadügyi tárca félévi kiadása 18.655, 000 forint volt. A hiány mintegy 16 millió forintot tett ki. Ehhez jött még az 1849-es költségvetés hiánya, amely még jelentősebb volt. 1849-es hiány 45.863,315 forintot tett ki, amely az 1848-as hiánnyal együtt már a 62.222.368 forintot érte el.

731 PALLOS-TORBÁGYI-TÓTH 2012, 104–107. o.

732 LUKÁCS 1871, 45–46. o.

az állam jogait és a pénzkibocsátás feltételeit. Eszerint magyar állam a bankjegyek fedezeteként ötmillió forintot aranyban és ezüstben helyez el a banknál, amely fedezet mellett 12 és félmillió értékű bankjegyet bocsáthat ki a bank. Ez egyébként egy arányszámként is szolgált, mivel a szerződés külön kimondta, hogy ha nem kerül egyszerre letétbe az ötmillió forintnyi érc, akkor csak a fedezettel arányosan lehet bankjegyet kibocsátani. Továbbá a fedezet csak a bankjegyek visszaváltására szolgált, azt a bank másra nem használhatta.

A szerződés értelmében a bank igazgatósági tagjait egyetemleges és korlátlan, azaz teljes vagyonukra kiterjedő felelősség terhelte a korlátozások betartásáért. A bankjegyek kinyomtatása során a mindkét fél által megbízott felügyelők örködték azon, hogy csak a megfelelő mennyiséget nyomtassák ki. Az államot terhelte a bankjegyek előállításának a költsége és az esetleges hamisításokból eredő kár. Azt, hogy milyen címleteket bocsásson ki a bank, a pénzügyminiszter volt jogosult eldönteni. A címletek egy és kétforintosok voltak.

A szerződés azt is szabályozta, hogy a bankjegyek felett ki rendelkezik, illetve mire szánják ezeket. Ötmillió forintot az állam saját célra használhatott fel a bankjegyekből, ezen felül még négymillió forint fölött maradt meg az állam rendelkezési joga. Erre a négymillióra az állam garanciát vállalt és kötelezi magát arra, hogy az államháztartás rendszerében fizetőeszközként elfogadja ezeket a bankjegyeket. A kilencmillió feletti részből egymillió forint kamatmentes kölcsönként a kereskedelmi bankot illeti, hogy ennek jövedelméből a bank a megnövekedett munkavállalói költségeit és kezelési költséget fedezhesse. A fennmaradó két és félmillió bankjegyet pedig kamat fejében kapja meg a bank abból a célból, hogy a hitelezési tevékenységet elősegítse a kereskedelem és az ipar számára. MA szerződés megszűnése esetén ezt az együttesen három és félmillió forintot öt év alatt kell törlesztenie a banknak az állam számára.

Az állam ellenőrzési jogosultságot kapott a bank üzletmenete és működése vonatkozásában. Egyrészt a pénzügyminiszternek joga van bármikor a bank könyvelésébe betekinteni, azt ellenőrizni. További jogosítvány a pénzügyminiszternek a szerződés tartama alatt, hogy az igazgatóságba a 12 tag mellé még további 4 igazgatót jelölhet teljes jogú tagként, továbbá a bank kormányója csak úgy léphet a tisztségébe, ha megválasztásával a pénzügyminiszter is egyetért. A bankjegyek kinyomtatásához Landerer Lajos nyomdatulajdonost nyerték meg, aki Angliából rendelt gépekkel kezdte meg a gyártást.

A pénzjegynyomda ügyvezetője Conlegner Károly közgazdász, a József Ipartanoda számtan- és könyvviteltanára lett, aki a bankjegyek idegennyelvű feliratait készítette, továbbá Tyroler József, aki a bankjegyeket tervezte.⁷³³

Az első magyar bankjegyek kibocsátása kis névértéken történt, mert egyrészt az aprópénz hiányzott a piacról, másrészt nem akartak konkurálni az osztrák jegybankkal, amely ötforintosokat bocsátott ki. Ekkor ugyanis az osztrák bankjegyek voltak forgalomban Magyarországon. (A kétforintos bankjegy kiadására 1848. augusztus 13-án, az egyforintos bankjegy kiadására 1848. október 6-án került sor.) Azonban ez a gesztus sem érte el a hatását, mivel az osztrák jegybank a szabadalmának a megsértését látta a magyar bankjegykibocsátásban. A magyar kormány azonban az osztrák jegybankkibocsátási szabadalmat nem tekintette Magyarországon érvényesnek.

Az elismerésért cserébe az osztrák bank felajánlotta, hogy kölcsönként rendelkezésre bocsátja a 12,5 millió forintot a bankjegyek kibocsátásához. A magyar kormány ezt elutasította és lépéseket tett a tartalék előteremtésére úgy, hogy önkéntes adakozást hirdetett illetve a fentebb említett 5% -os kamatozású kincstárjegyet bocsátott ki, továbbá a nemesfém bányák termelését fordította a tartalékra. A papírpénz helyzetét egyébként is zavarossá tette, hogy egy császári nyílt parancs az osztrák bankot ideiglenesen felmentette a bankjegyek ércpénzre váltása alól. Így a bankjegyek névértékük alatt voltak forgalomban és az ezüstpénzek eltűntek a forgalomból.

Ebben a helyzetben azonban az a veszély állt fenn, hogy az osztrák bankjegyeket magyarra cserélik és azt váltják át az ezüstpénzre, ami viszont a magyar bank arany és ezüst tartalékát veszélyeztette volna. Ennek kiküszöbölésére Kossuth rendeletben korlátozta a magyar bankjegyek beváltását, előírva, hogy egy személy egyszerre csak egy kétforintos bankjegyet válthattott be. Az osztrák bank azonban magas árfolyamon vásárolta fel az ezüstpénzt (106–108%), így a magyar kormány kénytelen volt megtiltani az ezüst kivitelét. A pénzügyi konfliktust tovább fokozta, hogy az osztrák bank szintén kibocsátott egy- és kétforintos bankjegyeket, amelyeknek az elfogadását a pénzügyminiszter az összes közpénztár számára megtiltotta.⁷³⁴

733 PALLOS-TORBÁGYI-TÓTH 2012, 107. o. A szerzők kiemelik, hogy az első hazai papírpénzként a kétforintos jelent meg. A kibocsátás fedezeteként a magyar kormány 500.000 forint értékű arany és ezüstpénzt adott át a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknak, így lehetővé vált elsőként 60.000 darab bankjegy kibocsátása. Ez 1848 végére 3.107.000 forint összértéket tett ki, mivel a nemesfém fedezet folyamatosan nőtt.

734 PMKB 1941, 34–39. o.

Sajátos helyzet alakult ki 1849 januárjában, amikor a magyar kormány Debrecenbe tette át a székhelyét, és az osztrák hadak megszállták a fővárost. A kormány nem vitte magával az ércartalékot, mert azt feltételezte, hogy Windischgrätz is elismeri az ércalappal fedezett bankjegyeket. Másrészt az ércalapot egy magánbanknak adta a kormány, így ha elviszik a bankjegyek fedezetét, a bankjegyek értéktelenné válhattak volna. Továbbá az osztrákok által megszállt területeken is zavart okozott volna a magyar bankjegyek betiltása a kereskedelmi forgalom szempontjából, amely az osztrák hadsereget is érintette volna. Mindenesetre az osztrákok késedelme jó lehetőséget biztosított a Debrecenben székelő magyar kormány számára, hogy a nála lévő bankjegyek segítségével képes legyen a hadiköltségvetést finanszírozni. 1849 januárjában még 142.118 forintnyi bankjegyet szállított a kereskedelmi bank megbízottja, Libanszky Nándor Debrecenbe.⁷³⁵

Végül azonban sor került a magyar bankjegyek forgalomból történő kivonására. 1849. március 8-án kelt Windischgrätz rendelete, amelyben kimondta, hogy a magyar bankjegyeket az osztrák nemzeti bank bankjegyeire kell kicserélni. Egy március 12-én elfogadott újabb rendelet nyolc napot határozott meg a beváltásra, négymillió forint erejéig, ezt követően a bankjegyeket kitiltotta a forgalomból. Egyidejűleg a banknak is be kell váltania a nála lévő bankjegyeket. Erre a korabeli viszonyok, közlekedés nem teremtettek lehetőséget, így a bankjegyeknek csak egy része került beváltásra. 1849. április 6-án pedig rendeletben törvénytelennek nyilvánították a magyar bankjegyeket és kötelezték a kereskedelmi bankot, hogy az ezüst- és aranyartalékot adja át. A bank tiltakozása ellenére az osztrák hadsereg a kivonulása során ezt a készletet magával vitte. „Ily szomorú véget ért az első magyar bankjegykibocsátás, melynek alapját a nemzet páratlan áldozatkészsége teremtette meg, de amelynek gyümölcsét nem élvezhette a haza.”⁷³⁶

Azonban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank bankjegykibocsátásból származó problémái nem szűntek meg. Az osztrák kincstár nem ismerte el a bank magyar kormánynak teljesített kifizetéseit és egyéb igényeket is támasztott, kétmillió forint értékben. Évekig tartó kérvényezések után a bank lemondott a követeléseiről, egy császári „kegyelmi határozat” pedig 1854. augusztus 29-én felmentette a bankot a vele szemben fennálló osztrák kincstári igények alól. Így a pénzügyi intézet végül megmenekült a csőd elől. „

735 LUKÁCS 1871, 44–59. o.

736 VARGHA 1896, 176–181. o.

Hosszú időre megszűnt annak a lehetősége, ami pedig a bank alapításakor a köztudatban és az alapítók elgondolásában élt, hogy kellő fejlődés után ez a bank vegye át az ország hitelezésének megszervezésével együtt a bankjegykibocsátó feladatot is.”⁷³⁷

737 PMKB 1941, 39–41. o.